।।नमो नमः।।

।।आचार्यद्वितीयसेमेस्टरछात्रणां कृते वेणीसंहारस्यावशिष्ट् पाठ्यसामग्री।।

(छात्र बन्धुओं ध्यान दें 15.03.2020 तक वेणीसंहारनाटक 5 वें अंक तक का पाठ हो गया था, प्रस्तुत मूलपाठ्य सामग्री 6 वें अंक का है)

डा.नीरजतिवारी

अस्सिटेन्टप्रोफेसर ,साहित्यविभागः

राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानम् (मानितविश्वविद्यालयः)

मानवसंसाधनविकासमन्त्रालयः ,भारतसरकारः

लखनऊपरिसरः, लखनऊ

Emal. neerajtiwaribhu@gmail.com

Mo.no.9450530774

षष्ठोऽङ्कः

(ततः प्रविशत्यासनस्थो युधिष्ठिरो द्रौपदी चेटी पुरुषश्च)

युधिष्ठिरः- (विचिन्त्य निःश्वस्य च)

तीर्णे भीष्ममहोदधौ कथमपि द्रोणानले निर्वृते ,
कर्णाशीविषभोगिनि प्रशमिते शल्ये च याते दिवम् ।
भीमेन प्रियसाहसेन रभसात्स्वल्पावशेषे जये ,
सर्वे जीवितसंशयं वयममी वाचा समारोपिताः ॥ १ ॥

द्रौपदी –सबाष्पम्- महाराज पाञ्चाल्येति किं न भणितम् ।

(महाराअ पञ्चालिए त्ति किं ण भणिदं)

यधिष्ठिरः - कृष्णे ननु मया ।(पुरुषमवलोक्य) बुधक ।

पुरुषः -देव आज्ञापय ।

यधिष्ठिरः- उच्यतां सहदेवः । क्रुद्धस्य वृकोदरस्यापर्युषितदारुणां प्रतिज्ञामुपलभ्य प्रनष्टस्य मानिनः कौरवराजस्य पदवीमन्वेष्टुमतिनिपुणमतयस्तेषु तेषु स्थानेषु परमार्थाभिज्ञाश्चराः सुसचिवाश्च भक्तिमन्तः पटुपटहरवव्यक्तघोषणाः सुयोधनसंचारवेदिनः प्रतिश्रुतधनपूजाप्रत्युपक्रियाश्चरन्तु समन्तात्समन्तपञ्चकम् ।

अपि च

पङ्के वा सैकते वा सुनिभृतपदवीवेदिनो यान्तु दाशाः ,
कुञ्जेषु क्षुण्णवीरुन्निचयपरिचया बल्लवाः संचरन्तु ।
व्याधा व्याघ्राटवीषु स्वपरपदविदो ये च रन्ध्रेष्वभिज्ञा ,
ये सिद्धव्यञ्जना वा प्रतिमुनिनिलयं ते च चाराश्चरन्तु ॥ 2॥

पुरुषः-यदाज्ञापयति देवः ।

युधिष्ठिरः-तिष्ठ । एवं च वक्तव्यः सहदेवः ।

ज्ञेया रहः शङ्कितमालपन्तः सुप्ता रुगार्ता मदिराविधेयाः ।
त्रासो मृगाणां वयसां विरावो नृपाङ्कपादप्रतिमाश्च यत्र ॥ ३ ॥

पुरुषः- यदाज्ञापयति देवः । (इति निष्क्रम्य पुनः प्रविश्य सहर्षम्) ।

देव पाञ्चालकः प्राप्तः ।

यधिष्ठिरः- त्वरितं प्रवेशय ।

पुरुषः- (निष्क्रम्य पाञ्चालकेन सह प्रविश्य) एष देवः । उपसर्पतु पाञ्चालकः ।

पाञ्चालकः- जयतु जयतु देवः । प्रियमावेदयामि महाराजाय देव्यै च ।

युधिष्ठिरः- भद्र पाञ्चालक कच्चिदासादिता तस्य दुरात्मनः कौरवाधमस्य पदवी

पाञ्चालकः- देव न केवलं पदवी । स एव दुरात्मा देवीकेशाम्बराकर्षणमहापातक-प्रधानहेतुरुपलब्धः ।

युधिष्ठिरः-साधु । भद्र प्रियमावेदितम् । अथ दर्शनगोचरं गतः ।

पाञ्चालकः- देव समरगोचरं पृच्छ ।

द्रौपदी- (सभयम्) कथं समरगोचरो वर्तते मे नाथः। (कहं समरगोअरो वट्टै मे णाहो)।

युधिष्ठिरः-(साशङ्कम्) सत्यं समरगोचरो मे वत्सः ।

पाञ्चालकः- सत्यम् । किमन्यथा वक्ष्यते महाराजाय ।

युधिष्ठिरः-

त्रस्तं विनापि वषयादुरुविक्रमस्य चेतो विवेकपरिमन्थरतां प्रयाति ।
जानामि चोद्यतगदस्य वृकोदरस्य सारं रणेषु भुजयोः परिशङ्कितश्च ॥ ४।

(द्रौपदीमवलोक्य) अयि सुक्षत्रिये-

गुरूणां बन्धूनां क्षितिपतिसहस्त्रस्य च पुरः ,
पुराभूदस्माकं नृपसदसि योऽयं परिभवः ।
प्रिये प्रायस्तस्य द्वितयमपि पारं गमयति ,
क्षयः प्राणानां नः कुरुपतिपशोर्वाद्य निधनम् ॥ ५ ॥

अथ वा कृतं संदेहेन ।

नूनं तेनाद्य वीरेण प्रतिज्ञाभङ्गभीरुणा ।

बध्यते केशपाशस्ते स चास्याकर्षणक्षमः ॥ ६ ॥

पाञ्चालक कथय कथय , कथमुपलब्धः स दुरात्मा ,कस्मिन्नुद्देशे किं वाधुना प्रवृत्तमिति ।

द्रौपदी- भद्र कथय कथय । (भद्द कहेहि कहेहि) ।

पाञ्चालकः- श्रृणोतु देवो देवी च । अस्तीह देवेन हते मद्राधिपतौ शल्ये गान्धारराजकुलशलभे सहदेवशस्त्रानलं प्रविष्टे सेनापतिनिधननिराक्रन्दविरलयोधोज्झितासु समरभूमिषु , रिपुबलपराजयोद्धतवल्गितविचित्रपराक्रमासादितविमुखारातिचक्रासु धृष्टद्युम्नाधिष्ठितासु च युष्मत्सेनासु , प्रनष्टेषु कृपकृतवर्माश्वत्थामसु तथा दारुणामपर्युषितां प्रतिज्ञामुपलभ्य कुमारवृकोदरस्य , न ज्ञायते क्वापि प्रलीनः स दुरात्मा कौरवाधमः ।

युधिष्ठिरः- ततस्ततः ।

द्रौपदी- अयि परतः कथय । (अयि परदो कहेहि) ।

पाञ्चालकः- अवधत्तां देवो देवी च । ततश्च भगवता वासुदेवेनाधिष्ठितमेकरथमारूढौ कुमारभीमार्जुनौ समन्तात्समन्तपञ्चकं पर्यटितुमारब्धौ , तमनासादितवन्तौ च । अनन्तरं दैवमनुशोचति मादृशे भृत्यवर्गे दीर्घमुष्णं च निश्वसति कुमारे बीभत्सौ , जलधरसमयनिशासंचारिततडित्प्रकरपिङ्गलैः कटाक्षैरादीपयति गदां वृकोदरे , यत्किंचनकारितामधिक्षिपति विधेर्भगवति नारायणे , कश्चित्संविदितः कुमारस्य मारुतेरुज्झितमांसभारः, प्रत्यग्रविशसितमृगलोहितचरणनिवसनस्त्वरमाणोऽन्तिकमुपेत्य पुरुषः , परुषश्वासग्रस्तार्धश्रुतवर्णानुमेयपदया वाचा कथितवान् । कुमार अस्मिन्महतोऽस्य सरसस्तीरे द्वे पदपद्धती समवतीर्णप्रतिबिम्बे । तयोरेका स्थलमुत्तीर्णा , न द्वितीया । परत्र कुमारः प्रमाणमिति ।ततः ससंभ्रमं प्रस्थिताः सर्वे वयं तमेव पुरस्कृत्य । गत्वा च सरस्तीरं , परिज्ञायमानसुयोधनपदलाञ्छनां पदवीमासाद्य भगवता वासुदेवेनोक्तम् । भो वीर वृकोदर जानाति किल सुयोधनः सलिलस्तम्भनीं विद्याम् । तन्नूनं तेन त्वद्भयात्सरसीमेनामधिशयितेन भवितव्यम् । एतच्च वचनमुपश्रुत्य रामानुजस्य सकलदिङ्निकुञ्जपूरितातिरिक्तमुद्भ्रान्तसलिलचरशकुन्तकुलं -

त्रासोद्धृतनक्रग्राहमालोड्य सरःसलिलं। भैरवं च गर्जित्वा कुमारवृकोदरेणाभिहितम् - अरे रे, वृथाप्रख्यापितालीकपौरुषाभिमानिन्पाञ्चालराजतनयाकेशाम्बराकर्षणमहापातकिन्धार्तराष्ट्रापसद

जन्मेन्दोरमले कुले व्यपदिशस्यद्यापि धत्से गदां ,
मां दुःशासनकोष्णशोणितमधुक्षीबं रिपुं मन्यसे ।
दर्पान्धो मधुकैटभद्विषि हरावप्युद्धतं चेष्टसे , □
त्रासान्मे नृपशो विहाय समरं पङ्केऽधुना लीयसे ॥ ७ ॥

अपि च भो मानन्ध कौरवाधम –

पाञ्चाल्या मन्युवह्निः स्फुटमुपशमितप्राय एव प्रसह्य ,
व्यासक्तैः केशपाशैर्हतपतिषु मया कौरवान्तःपुरेषु ।
भ्रातुर्दुःशासनस्य स्रवदसृगुरसः पीयमानं निरीक्ष्य ,□
क्रोधात्किं भीमसेने विहितमसमये यत्त्वयास्तोऽभिमानः ॥ ८ ॥

द्रौपदी- नाथ अपनीतो मे मन्युर्यदि पुनरपि सुलभं दर्शनं भविष्यति । (णाह अबणीदो मे मण्णू जैं पुणो बि सुलहं दंसणं भविस्सदि)।

युधिष्ठिरः- कृष्णे नामङ्गलानि व्याहर्तुमर्हस्यस्मिन्काले । भद्र ततस्ततः ।

पाञ्चालकः- ततश्चैवं भाषमाणेन वृकोदरेणावतीर्य क्रोधोद्धतभ्रमितभीषणगदापाणिना सहसैवोल्लङ्घिततीरमुत्सन्ननलिनीवनमपविद्धमूर्च्छितग्राहमुद्भ्रान्तमत्स्यशकुन्तमतिभैरवारवभ्रमितवारिसंचयमायतमपि तत्सरः समन्तादालोडितम् ।

युधिष्ठिरः- भद्र तथापि किं नोत्थितः ।

पाञ्चालकः- देव कथं नोत्थितः ।

त्यक्त्वोत्थितः सरभसं सरसः स मूल –

मुद्भूतकोपदहनोग्रविषस्फुलिङ्गः ।

आयस्तभीमभुजमन्दरवेल्लनाभिः

क्षीरोदधेः सुमथितादिव कालकूटः ॥ १ ॥

युधिष्ठिरः- साधु सुक्षत्रिय साधु ।

द्रौपदी- प्रतिपन्नः समरो न वा । (पडिबण्णो समरो ण वा)।

पाञ्चालकः- उत्थाय च तस्मात्सलिलाशयात्करयुगलोत्तम्भिततोरणीकृतभीमगदः कथयति स्म । अरे रे मारुते किं भयेन प्रलीनं दुर्योधनं मन्यते भवान् । मूढ अनिहतपाण्डुपुत्रः प्रकाशं लज्जमानो विश्रमितुमध्यवसितवानस्मि पातालम् । एवं चोक्ते वासुदेवकिरीटिभ्यां द्वावप्यन्तःसलिलं निषिद्धसमरसमारम्भौ स्थलमुत्तारितौ भीमसुयोधनौ । आसीनश्च कौरवराजः क्षितितले गदां निक्षिप्य विशीर्णरथसहस्रंनिहतकुरुशतगजवाजिनरसहस्रकलेवरसंमर्दसंपतद्गृध्रकङ्कजम्बूकमुत्सन्नसुयोधमस्मद्वीरमुक्तसिंहनादमपमित्रबान्धवमकौरवं रणस्थानमवलोक्यायतमुष्णं च निःश्वसितवान् । ततश्च वृकोदरेणाभिहितम् । अयि भोः कौरवराज कृतं बन्धुनाशदर्शनमन्युना । मैवं विषादं कृथाः पर्याप्ताः पाण्डवाः समरायाहमसहाय इति ।

पञ्चानां मन्यसेऽस्माकं यं सुयोधं सुयोधन ।
दंशितस्यात्तशस्त्रस्य तेन तेऽस्तु रणोत्सवः ॥ १० ॥

इत्थं च श्रुत्वानसूयान्वितां दृष्टिं कुमारयोर्निक्षिप्योक्तवान्धार्तराष्ट्रः ।

कर्णदुःशासनवधात्तुल्यावेव युवां मम ।
अप्रियोऽपि प्रियो योद्धुं त्वमेव प्रियसाहसः ॥ ११ ॥

इत्युत्थाय परस्परक्रोधाधिक्षेपपरुषवाक्कलहप्रस्तावितघोरसंग्रामौ विचित्रविभ्रमभ्रमितगदापरिभासुरभुजदण्डौ मण्डलैर्विचरितुमारब्धौ भीमदुर्योधनौ। अहं च देवेन चक्रपाणिना देवसकाशमनुप्रेषितः । आह च देवो देवकीनन्दनः । अपर्युषितप्रतिज्ञे च मारुतौ प्रनष्टे कौरवराजे महानासीन्नो विषादः । संप्रति पुनर्भीमसेनेनासादिते सुयोधने निष्कण्टकीभूतं भुवनतलं परिकलयतु भवान् । अभ्युदयोचिताश्चानवरतं प्रवर्त्यन्तां मङ्गलसमारम्भाः । कृतं संदेहेन ।

पूर्यन्तां सलिलेन रत्नकलशा राज्याभिषेकाय ते
कृष्णात्यन्तचिरोज्झिते च कबरीबन्धे करोतु क्षणम् ।
रामे शातकुठारभासुरकरे क्षत्रद्रुमोच्छेदिनि □
क्रोधान्धे च वृकोदरे परिपतत्याजौ कुतः संशयः ॥ १२ ॥

द्रौपदी- (सबाष्पम्) यद्देवस्त्रिभुवननाथो भणति तत्कथमन्यथा भविष्यति।
(जं देवो तिहुअणणाहो भणादि तं कहमण्णहा भविस्सदि)।

पाञ्चालकः- न केवलमियमाशीः । असुरनिषूदनस्यादेशोऽपि ।

युधिष्ठिरः- को हि नाम भगवता संदिष्टं विकल्पयति । कः कोऽत्र भोः ।

कञ्चुकी- (प्रविश्य) आज्ञापयतु देवः ।

युधिष्ठिरः- देवस्य देवकीनन्दनस्य बहुमानाद्वत्सस्य मे विजयमङ्गलाय प्रवर्त्यन्तां तदुचिताः समारम्भाः ।कञ्चुकी- यदाज्ञापयति देवः ।(सोत्साहं परिक्रम्य) भो भोः संविधातृ:णां पुरःसरा यथाप्रधानमन्तर्वेशिमका दौवारिकाश्च एष खलु भुजबलपरिक्षेपोत्तीर्णकौरवपरिभवसागरस्य निर्व्यूढदुर्वहप्रतिज्ञाभारस्य सुयोधनानुजशतोन्मूलनप्रभञ्जनस्य दुःशासनोरःस्थलविदलननारसिंहस्य दुर्योधनोरुस्तम्भभङ्गविनिश्चितविजयस्य बलिनः प्राभञ्जनेर्वृकोदरस्य स्नेहपक्षपातिना मनसा मङ्गलानि कर्तुमाज्ञापयति देवो युधिष्ठिरः । (आकाशे) किं ब्रूथ । सर्वतोऽधिकतरमपि प्रवृत्तं किं नालोकयसीति । साधु पुत्रकाः साधु । अनुक्तहितकारिता हि प्रकाशयति मनोगतां स्वामिभक्तिम् ।

युधिष्ठिरः- आर्य जयंधर ।

कञ्चुकी- आज्ञापयतु देवः ।

युधिष्ठिरः- गच्छ प्रियख्यापकं पाञ्चालकं पारितोषिकेण परितोषय ।

कञ्चुकी-यदाज्ञापयति देवः ।(इति पाञ्चालकेन सह निष्क्रान्तः)

द्रौपदी- महाराज किंनिमित्तं पुनर्नाथभीमसेनेन स दुराचारो भणितः । पञ्चानामप्यस्माकं मध्ये येन ते रोचते तेन सह ते संग्रामो भवत्विति । यदि माद्रीसुतयोरेकतरेण सह संग्रामस्तेन प्रार्थितो भवेत्ततोऽत्याहितं भवेत् ।

(महाराअ किंणिमित्तमुण णाहभीमसेणेण सो दुराआरो भणिदो -पञ्चाणं बि अम्हाणं मज्झे जेण दे रोअदि तेण सह दे संगामो होदु त्ति । जै महीसुदाणमेकदरेण सह संगामो तेण पत्थिदो भवे तदो अच्चाहिदं भवे) । युधिष्ठिरः-कृष्णे एवं मन्यते जरासंधघाती । हतसकलसुहृद्बन्धुवीरानुजराजन्यासु कृपकृतवर्माश्वत्थामशेषास्वेकादशस्वक्षौहिणीष्वबान्धवः शरीरमात्रविभवः कदाचिदुत्सृष्टनिजाभिमानो धार्तराष्ट्रः परित्यजेदायुधं तपोवनं वा व्रजेत्संधिं वा पितृमुखेन याचेत । एवं सति सुदूरमतिक्रान्तः प्रतिज्ञाभारो भवेत्सकलरिपुजयस्येति । समरं प्रतिपत्तुं पञ्चानामपि पाण्डवानामेकस्यापि नैव क्षमः सुयोधनः । शङ्के चाहं गदायुद्धं वृकोदरस्यैवानेन । अयि सुक्षत्रिये पश्य ।

क्रोधोद्गूर्णगदस्य नास्ति सदृशः सत्यं रणे मारुतेः ,
कौरव्ये कृतहस्तता पुनरियं देवे यथा सीरिणि ।
स्वस्त्यस्तूद्धतधार्तराष्ट्रनलिनीनागाय वत्साय मे ,
□ **शङ्के तस्य सुयोधनेन समरं नैवेतरेषामहम् ॥१३॥**

(नेपथ्ये) तृषितोऽस्मि भोस्तृषितोऽस्मि । संभावयतु कश्चित्सलिलच्छायासंप्रदानेन माम् ।

युधिष्ठिरः- (आकर्ण्य) कः कोऽत्र भोः ।

(प्रविश्य) **कञ्चुकी-**आज्ञापयतु देवः ।
युधिष्ठिरः- ज्ञायतां किमेतत् ।
कञ्चुकी- यदाज्ञापयति देवः ।(इति निष्क्रम्य पुनः प्रविश्य) देव क्षुन्मानतिथिरुपस्थितः ।
युधिष्ठिरः- शीघ्रं प्रवेशय ।
कञ्चुकी- यदाज्ञापयति देवः ।(इति निष्क्रान्तः)
(ततः प्रविशति मुनिवेषधारी चार्वाको नाम राक्षसः)
राक्षसः- (आत्मगतम्)एषोऽस्मि चार्वाको नाम राक्षसः । सुयोधनस्य मित्रं पाण्डवान्वञ्चयितुं भ्रमामि ।(प्रकाशम्)तृषितोऽस्मि । संभावयतु मां कश्चिज्जलच्छायाप्रदानेन ।(इति राज्ञः समीपमुपसर्पति) (सर्व उत्तिष्ठन्ति)
युधिष्ठिरः- मुने अभिवादये ।
राक्षसः- अकालोऽयं समुदाचारस्य । जलप्रदानेन संभावयतु माम् ।
युधिष्ठिरः- मुने इदमासनम् । उपविश्यताम् ।
राक्षसः- (उपविश्य) ननु भवतापि क्रियतामासनपरिग्रहः ।
युधिष्ठिरः-(उपविश्य) कः कोऽत्र भोः । सलिलमुपनय ।
(प्रविश्य गृहीतभृङ्गारः)
कञ्चुकी- (उपसृत्य) महाराज शिशिरसुरभिसलिलसंपूर्णोऽयं भृङ्गारः पानभाजनं चेदम् ।
युधिष्ठिरः- मुने निर्वर्त्यतामुदन्याप्रतिकारः ।
राक्षसः- पादौ प्रक्षल्योपस्पृशन्विचिन्त्य भोः क्षत्रियस्त्वमिति मन्ये ।

युधिष्ठिरः- सम्यग्वेदी भवान् । क्षत्रिय एवास्मि ।

राक्षसः- सुलभश्च स्वजनविनाशः संग्रामेषु प्रतिदिनमतो नादेयं भवद्भ्यो जलादिकम् । भवतु । छाययैवानया सरस्वतीशिशिरतरंगस्पृशा मरुता चानेन विगतक्लमो भविष्यामि ।

द्रौपदी- बुद्धिमतिके वीजय महर्षिमनेन तालवृन्तेन । (बुद्धिमदिए वीएहि महेस्सिमिमिणा तालविन्तेण)।

(चेटी तथा करोति)

राक्षसः- भवति अनुचितोऽयमस्मासु समुदाचारः ।

युधिष्ठिरः- मुने कथय कथमेवं भवान्परिश्रान्तः ।

राक्षसः- मुनिजनसुलभेन कौतूहलेन तत्रभवतां महाक्षत्रियाणां द्वन्द्वयुद्धमवलोकयितुं पर्यटामि समन्तपञ्चकम् । अद्य तु बलवत्तया शरदातपस्यापर्याप्तमेवावलोक्य गदायुद्धमर्जुनसुयोधनयोरागतोऽस्मि । (सर्वे विषादं नाटयन्ति)

कञ्चुकी- मुने न खल्वेवम् । भीमसुयोधनयोरिति कथय ।

राक्षसः- आः अविदितवृत्तान्त एव कथं मामाक्षिपसि ।

युधिष्ठिरः- महर्षे कथय कथय ।

राक्षसः-क्षणमात्रं विश्रम्य सर्वं कथयामि भवतो न पुनरस्य वृद्धस्य ।

युधिष्ठिरः- कथय किमर्जुनसुयोधनयोरिति ।

राक्षसः- ननु पूर्वमेव कथितं मया प्रवृत्तं गदायुद्धमिति ।

युधिष्ठिरः- न भीमसुयोधनयोरिति ।

राक्षसः- वृत्तं तत् । (युधिष्ठिरो द्रौपदी च मोहमुपगतौ)
कञ्चुकी-समाश्वसितु देवो देवी च । (सलिलेनासिच्य)
चेटी- समाश्वसितु समाश्वसितु देवी । (समस्ससिदु समस्ससिदु देवी) ।(उभौ संज्ञां लभेते)
युधिष्ठिरः- किं कथयसि मुने वृत्तं भीमसुयोधनयोर्गदायुद्धमिति ।
द्रौपदी- भगवन्कथय कथय किं वृत्तमिति । (भअवं कहेहि कहेहि किं वुत्तं त्ति) ।
राक्षसः- कञ्चुकिन्कौ पुनरेतौ ।
कञ्चुकी- ब्रह्मन्नेष देवो युधिष्ठिर इयमपि पाञ्चालराजतनया ।
राक्षसः-आः दारुणमुपक्रान्तं मया नृशंसेन ।
द्रौपदी- हा नाथ भीमसेन । (हा णाह भीमसेण) ।(इति मोहमुपगता)
कञ्चुकी- किं नाम कथितम् । **चेटी-** समाश्वसितु समाश्वसितु देवी ।(समस्ससिदु समस्ससिदु देवी) ।
युधिष्ठिरः-(सास्रम्) ब्रह्मन्

पदे संदिग्ध एवास्मिन्दुःखमास्ते युधिष्ठिरः ।
वत्सस्य निश्चिते तत्त्वे प्राणत्यागादयं सुखी ॥ १४ ॥

राक्षसः-(सानन्दमात्मगतम्)अत्रैव मे यत्नः ।(प्रकाशम्) यदि त्ववश्यं कथनीयं तदा संक्षेपतः कथयामि । न युक्तं बन्धुव्यसनं विस्तरेणावेदयितुम् । **युधिष्ठिरः**-(अश्रूणि मुञ्चन्)

सर्वथा कथय ब्रह्मन्संक्षेपाद्विस्तरेण वा ।
वत्सस्य किमपि श्रोतुमेष दत्तः क्षणो मया ॥ १५ ॥

राक्षस:- श्रूयताम् । तस्मिन्कौरवभीमयोर्गुरुगदाघोरध्वनौ संयुगे

द्रौपदी- (सहसोत्थाय) ततस्तत:। (तदो तदो) ।

राक्षस:-(स्वगतम्) कथं पुनरनयोर्लब्धसंज्ञतामपनयामि ।

सीरीसत्वरमागतश्चिरमभूत्तस्याग्रत: संगर: ।

आलम्ब्य प्रियशिष्यतां तु हलिना संज्ञा रहस्याहिता

यामासाद्य कुरूत्तम: प्रतिकृतिं दु:शासनारौ गत: ॥१६ ॥

युधिष्ठिर:-हा वत्स वृकोदर ।(इति मोहमुपगत:)

द्रौपदी.हानाथभीमसेनहाममपरिभवप्रतीकारपरित्यक्तजीवितजटासुरबकहिडिम्बकिर्मीरकीच कजरासंधनिषूदन सौगन्धिकाहरणचाटुकार देहि मे प्रतिवचनम् ।(हा णाह भीमसेण हा मह परिभवपडिआरपरिच्चत्तजीविअ जडासुरबअहिडिम्बकिम्मीरकीचअजरासंधणिसूदण सोअन्धिआहरणचाडुआर देहि मे पडिवअणं)।(इति मोहमुपगता)

कञ्चुकी- (सास्रम्) हा कुमार भीमसेन धार्तराष्ट्रकुलकमलिनीप्रालेयवर्ष ।(ससंभ्रमम्) समाश्वसितु महाराज: । भद्रे समाश्वासय स्वामिनीम् । महर्षे त्वमपि तावदाश्वासय महाराजम्।

राक्षस:- (स्वगतम्) आश्वासयामि प्राणान्परित्याजयितुम् ।(प्रकाशम्)भो भीमाग्रज क्षणमेकमाधीयतां समाश्वास: । कथाशेषोऽस्ति ।

युधिष्ठिर:-(समाश्वस्य) महर्षे किमस्ति कथाशेष: ।

द्रौपदी-(प्रतिबुध्य सभयम्) भगवन्कथय कीदृश: कथाशेष इति ।(भअवं कधेहि कीदिसो कधासेसो त्ति) ।

कञ्चुकी- कथय कथय ।

राक्षस:- ततश्च हते तस्मिन्सुक्षत्रिये वीरसुलभां गतिमुपगते समग्रसंगलितं भ्रातृवधशोकजं बाष्पं प्रमृज्य भ्रातृवधशोकादपहाय गाण्डीवं प्रत्यग्रक्षतजच्छटाचर्चितां तामेव गदां भ्रातृहस्तादाकृष्य निवार्यमाणोऽपि संधित्सुना वासुदेवेनागच्छागच्छेति सोपहासं भ्रमितगदाझंकारमूर्च्छितगम्भीरवचनध्वनिनाहूयमान: कौरवराजेन तृतीयोऽनुजस्ते किरीटी योद्धुमारब्ध: । अकृतिनस्तस्य गदाघातान्निधनमुत्प्रेक्षमाणेन कामपालेनार्जुनपक्षपाती देवकीसूनुरतिप्रयत्नात्स्वरथमारोप्य द्वारकां नीत: ।

युधिष्ठिर:- साधु भो अर्जुन तदैव प्रतिपन्ना वृकोदरपदवी गाण्डीवं परित्यजता । अहं पुन: केनोपायेन प्राणापगममहोत्सवमुत्सहिष्ये ।

द्रौपदी- (मोहमुपगता) हा नाथ भीमसेन न युक्तमिदानीं ते कनीयांसं भ्रातरमशिक्षितं गदायां दारुणस्य शत्रोरभिमुखं गच्छन्तमुपेक्षितुम् ।(हा णाह भीमसण ण जुत्तं दाणिं दे कणीअसं भादरमसिक्खिदं गदाए दारुणस्स सत्तुणो अहिमुहं गच्छन्तमुबेक्खिदुं) ।

राक्षस:-ततश्चाहम्।

युधिष्ठिर:- भवतु मुने किमत: परं श्रुतेन । हा तात भीमसेन कान्तारव्यसनबान्धव हा मच्छरीरस्थितिविच्छेदकातर जतुगृहविपत्समुद्रतरणयानपात्र हा किर्मीरहिडिम्बासुरजरासंधविजयैकमल्ल हा कीचकसुयोधनानुजकमलिनीकुञ्जर हा द्यूतपणप्रणयिन्हा मदाज्ञासंपादक हा कौरववनदावानल

निर्लज्जस्य दुरोदरव्यसनिनो वत्स त्वया सा तदा ,
भक्त्या मे समदद्विपायुतबलेनाङ्गीकृता दासता ।
किं नामापकृतं मयाधिकमतस्त्वय्यद्य यद्गम्यते ,
त्यक्त्वा नाथ सबान्धवं सपदि मां प्रीतिः क्व ते साधुना ॥१७॥

द्रौपदी-(संज्ञामुपलभ्योत्थाय च) महाराज किमेतद्वर्तते ।(महाराअ किमेदं वट्टै) ।

युधिष्ठिरः-कृष्णे किमन्यत् ।

स कीचकनिषूदनो बकहिडिम्बकिर्मीरहा
मदान्धमगधाधिपद्विरदसंधिभेदाशनिः ।
गदापरिघशोभिना भुजयुगेन तेनान्वितः
प्रियस्तव ममानुजोऽर्जुनगुरुर्गतोऽस्तं किल ॥ १८ ॥

द्रौपदी- (पुनर्मोहमुपगता)नाथ भीमसेन त्वया किल मे केशाः संयमितव्याः । न युक्तं वीरस्य क्षत्रियस्य प्रतिज्ञातं शिथिलयितुम् । तत्प्रतिपालय मां यावदुपसर्पामि ।(णाह भीमसेण तुए किल मे केसा संमिदव्वा । ण जुत्तं वीरस्स खत्तिअस्स पडिण्णादं सिढिलेदुं । ता पडिबालेहि मं जाव उबसप्पामि)

युधिष्ठिरः-(आकाशे)अम्ब पृथे श्रुतोऽयं तव पुत्रस्य समुदाचारः । मामेकमनाथं विलपन्तमुत्सृज्य क्वापि गतः । तात जरासंधशत्रो किं नाम वैपरीत्यमेतावता कालेनाल्पायुषि त्वयि समालोकितं जनेन । अथ वा मयैव बहूपलब्धम् ।

दत्त्वा मे करदीकृताखिलनृपां यन्मेदिनीं लज्जसे,
द्यूते यच्च पणीकृतोऽपि हि मया न क्रुध्यसि प्रीयसे ।
स्थित्यर्थं मम मत्स्यराजभवने प्राप्तोऽसि यत्सूदतां ,
वत्सैतानि विनश्वरस्य सहसा दृष्टानि चिह्नानि ॥१९॥

मुने किं कथयसि ।(तस्मिन्कौरवभीमयोरित्यादि पठति)

राक्षसः- एवमेतत् । **युधिष्ठिरः**-धिगस्मद्भागधेयानि । भगवन्कामपाल कृष्णाग्रज सुभद्राभ्रातः

ज्ञातिप्रीतिर्मनसि न कृता क्षत्रियाणां न धर्मो ,
रूढं सख्यं तदपि गणितं नानुजस्यार्जुनेन ।
तुल्यः कामं भवतु भवतः शिष्ययोः स्नेहबन्धः,
कोऽयं पन्था यदसि विमुखो मन्दभाग्ये मयीत्थम् ॥ २० ॥

(द्रौपदीमुपगम्य)अयि पाञ्चालि उत्तिष्ठ । समानदुःखावेवावां भवावः । मूर्च्छया किं मामेवमतिसंधत्से ।

द्रौपदी-(लब्धसंज्ञा) । बध्नातु नाथो दुर्योधनरुधिरार्द्रेण हस्तेन दुःशासनमुक्तं मे केशहस्तम् । हञ्जे बुद्धिमतिके तव प्रत्यक्षमेव नाथेन प्रतिज्ञातम् । (कञ्चुकिनमुपेत्य)आर्य किं संदिष्टं तावन्मे देवेनदेवकीनन्दनेन पुनरपि केशरचनारभ्यतामिति । तदुपनय मे पुष्पदामानि । विरचय तावत्कबरीम् । कुरु भगवतो नारायणस्य वचनम् । न खलु सोऽलीकं संदिशति । अथ वा किं मया संतप्तया भणितम् । अचिरगतमार्यपुत्रमनुगमिष्यामि ॥(युधिष्ठिरमुपगम्य) महाराज आदीपय मे चिताम् । त्वमपि क्षत्रधर्ममनुवर्तमान एव नाथस्य जीवितहरस्याभिमुखो भव ।

(बन्धेदु णाहो दुज्जोहणरुधिलाद्देण हत्थेण दुस्सासणमुक्कं मे केसहत्थं । हञ्जे बुद्धिमदिए तव पच्चक्खमेव्व णाहेण पडिण्णादं ।अज्ज किं संदिट्ठं दाव मे देवेण देवईणन्दणेण पुणो बि केसरअणा आरम्भीअदु त्ति । ता उबणेहि मे पुप्फदामाइं । विरएहि दाव कवरिं । करेहि भअवदो णाराअणस्स वअणं । ण हु सो अलीअं संदिसदि । अह वा किं मए संतत्ताए भणिदं अचिरगदमज्जौत्तमणुगमिस्सं । महाराअ आदीबअ मे चिदं । तुमं बि खत्तधम्ममणुवट्टन्तो एव्व णाहस्स जीविअहरस्स अहिमुहो होहि)।

युधिष्ठिरः- युक्तमाह पाञ्चाली । कञ्चुकिन्क्रियतामियं तपस्विनी चितासंविभागेन सह्यवेदना । ममापि सज्जं धनुरुपनय । अलमथ वा धनुषा ।

तस्यैव देहरुधिरोक्षितपाटलाङ्गी मादाय संयति गदामपविध्य चापम् ।
भ्रातृप्रियेण कृतमद्य यदर्जुनेन श्रेयो ममापि हि तदेव कृतं जयेन ॥ २१ ॥

राक्षसः-राजन्रिपुजयविमुखं ते यदि चेतस्तदा यत्र तत्र वा प्राणत्यागं कुरु । वृथा तत्र गमनम् ।

कञ्चुकी- धिङ्मूने राक्षससदृशं हृदयं भवतः ।

राक्षसः-(सभयं स्वगतम्)किं ज्ञातोऽहमनेन ।(प्रकाशम्) भोः कञ्चुकिन्तयोर्गदया खलु युद्धं प्रवृत्तमर्जुनदुर्योधनयोः । जानामि च तयोर्गदायां भुजसारम् । दुःखितस्य पुनरस्य राजर्षेरपरमनिष्टश्रवणं परिहरन्नेवं ब्रवीमि ।

युधिष्ठिरः-(बाष्पं विसृजन्) साधु महर्षे साधु । सुस्निग्धमभिहितम् ।

कञ्चुकी- महाराज किं नाम शोकान्धतया देवेन देवकल्पेनापि प्राकृतेनेव त्यजते क्षात्रधर्मः ।

युधिष्ठिरः- आर्य जयंधर

शक्ष्यामि नो परिघपीवरबाहुदण्डौ वित्तेशशक्रपुरदर्शितवीर्यसारौ ।
भीमार्जुनौ क्षितितले प्रविचेष्टमानौ द्रष्टुं तयोश्च निधनेन रिपुं कृतार्थम् ॥ २२ ॥

अयि पाञ्चालराजतनये मद्दुर्नयप्राप्तशोच्यदशे यथा संदीप्यते पावकस्तथा सहितावेव बन्धुजनं संभावयावः ।

द्रौपदी- (सर्वतो दृष्ट्वा) आर्य कुरु दारुसंचयम् । प्रज्वाल्यतामग्निः । त्वरते मे हृदयं नाथं प्रेक्षितुम् । कथं न कोऽपि महाराजस्य वचनं करोति । हा नाथ भीमसेन तदेवेदं राजकुलं त्वया विरहितं परिजनोऽपि सांप्रतं परिहरति । (अज्ज करेहि दारुसंचअं । पज्जलीअदु अग्गी । तुवरदि मे हिअअं णाहं पेक्खिदुं ।कहं ण को बि महाराअस्स वअणं करेदि । हा णाह भीमसेण तमेव्व एदं राऔलं तुए विरहिदं परिअणो वि संपदं परिहरदि)।

राक्षसः- सदृशमिदं भरतकुलवधूनां पत्युरनुसरणम् ।

युधिष्ठिरः- महर्षे न कश्चिच्छृणोति तावदावयोर्वचनम् । तदिन्धनप्रदानेन प्रसादः क्रियताम् ।

राक्षसः-मुनिजनविरुद्धमिदम् । (स्वगतम्) पूर्णो मे मनोरथः । यावदनुपलक्षितः समिन्धयामि वह्निम् । (प्रकाशम्) राजन्न शक्नुमो वयमिह स्थातुम् ।(इति निष्क्रान्तः)

युधिष्ठिरः-कृष्णे न कश्चिदस्मद्वचनं करोति । भवतु । स्वयमेवाहं दारुसंचयं कृत्वा चितामादीपयामि ।

द्रौपदी- त्वरतां त्वरतां महाराजः । (तुवरदु तुवरदु महाराओ)।

(नेपथ्ये कलकलः)

द्रौपदी-(सभयमाकर्ण्य) महाराज कस्याप्येष बलदर्पितस्य विषमः शङ्खनिर्घोषः श्रूयते । अपरमप्यप्रियं श्रोतुमस्ति निर्बन्धस्ततो विलम्ब्यते ।(महाराअ कस्स बि एसो बलदप्पिदस्स विसमो सङ्खणिग्घोसो सुणीअदि ।अबरं बि अप्पिअं सुणिदुमत्थि णिब्बन्धो तदो विलम्बीअदि)।

युधिष्ठिरः- न खलु विलम्ब्यते । उत्तिष्ठ ।(इति सर्वे परिक्रामन्ति)

अयि पाञ्चालि अम्बायाः सपत्नीजनस्य च किंचित्संदिश्य निवर्तय परिजनम् ।

द्रौपदी- महाराज अम्बाया एवं संदेक्ष्यामि । यः स बकहिडिम्बकिर्मीरजटासुरजरासंधविजयमल्लस्ते मध्यमपुत्रः स मम हताशायाः पक्षपातेन परलोकं गत इति । (महाराअ अम्बाए एव्वं संदिसिस्सं । जो सो बअहिडिम्बकिम्मीरजडासुरजरासंधविजअमल्लो दे मज्झमपुत्तो सो मम हदासाए पक्खबादेण परलोअं गदो त्ति)।

युधिष्ठिरः-भद्रे बुद्धिमतिके उच्यतामस्मद्वचनादम्बा ।

येनासि तत्र जतुवेश्मनि दीप्यमाने निर्वाहिता सह सुतैर्भुजयोर्बलेन ।
तस्य प्रियस्य बलिनस्तनयस्य पाप माख्यामि तेऽम्ब कथयेत्कथमीदृगन्यः ॥ २३ ॥

आर्य जयंधर त्वयापि सहदेवसकाशं गन्तव्यम् । वक्तव्यश्च तत्रभवान्पाण्डुकुलबृहस्पतिर्माद्रेयः कनीयानस्माकम् । सकलकुरुकुलकमलाकरदावानलो युधिष्ठिरः परलोकमभिप्रस्थितः प्रियानुजमप्रतिकूलं सततमाशंसनीयमसंमूढं व्यसनेऽभ्युदये च धृतिमन्तं भवन्तमविरलमालिङ्ग्य शिरसि चाघ्रायेदं प्रार्थयते ।

मम हि वयसा दूरेणाल्पः श्रुतेन समो भवान्
सहजकृतया बुद्ध्या ज्येष्ठो मनीषितया गुरुः ।
शिरसि मुकुलौ पाणी कृत्वा भवन्तमतोऽर्थये
मयि विरलतां नेयः स्नेहः पितुर्भव वारिदः ॥ २४ ॥

अपि च बाल्ये संवर्धितस्य नित्याभिमानिनोऽस्मत्सदृशहृदयसारस्यापि नकुलस्य ममाज्ञया वचने स्थातव्यम् । तदुच्यतां नकुलः । नानुगन्तव्यास्मत्पदवी । त्वया हि वत्स

विस्मृत्यास्मान्श्रुतिविशदया प्रज्ञया सानुजेन
पिण्डान्पाण्डोरुदकपृषतानश्रुगर्भान्प्रदातुम् ।
दायादानामपि तु भवने यादवानां कुले वा
कान्तारे वा कृतवसतिना रक्षणीयं शरीरम् ॥ २५ ॥

गच्छ जयंधर अस्मच्छरीरस्पृष्टिकया शापितेन भवताकालहीनमिदमवश्यमावेदनीयम् ।

द्रौपदी- हला बुद्धिमतिके भण मम वचनेन प्रियसखीं सुभद्राम् । अद्य वत्साया उत्तरायाश्चतुर्थो मासः प्रतिपन्नस्य गर्भस्य । त्वमेवैतं कुलप्रतिष्ठापकं सावधानं रक्ष । कदापीतः परलोकगतस्य श्वशुरकुलस्यास्माकमपि सलिलबिन्दुदो भविष्यतीति । (हला बुद्धिमदिए भणाहि मम वअणेण पिअसहिं सुभद्दं । अज्ज वच्छाए उत्तराए चौत्थो मासो पडिबण्णस्स गब्भस्स । तुममेव्व एदं कुलपडिट्ठाबअं सावहाणं रक्ख । कदा बि इदो परलोअगदस्स ससुरौलस्स अम्हाणं बि सलिलबिन्दुदो भविस्सदि त्ति)।

युधिष्ठिरः-(सास्त्रम्) भोः कष्टम् ।

शाखारोधस्थगितवसुधामण्डले मण्डिताशे

पीनस्कन्धे सुसदृशमहामूलपर्यन्तबन्धे ।

दग्धे दैवात्सुमहति तरौ तस्य सूक्ष्माङ्कुरेऽस्मि –

न्नाशाबन्धं कमपि कुरुते छाययार्थी जनोऽयम् ॥२६॥

साधु । इदानीमध्यवसितं करणीयम् ।(कञ्चुकिनमवलोक्य)

आर्य जयंधर स्वशरीरेण शापितोऽसि तथापि न गम्यते ।

कञ्चुकी-(साक्रन्दम्) हा देव पाण्डो तव सुतानामजातशत्रुभीमार्जुननकुलसहदेवानामयं दारुणः परिणामः । हा देवि कुन्ति भोजराजभवनपताके

भ्रातुस्ते तनयेन शौरिगुरुणा श्यालेन गाण्डीविन

स्तस्यैवाखिलधार्तराष्ट्रनलिनीव्यालोलने दन्तिनः ।

आचार्येण वृकोदरस्य हलिनोन्मत्तेन मत्तेन वा

दग्धं त्वत्सुतकाननं ननु मही यस्याश्रयाच्छीतला ॥ २७॥ (इति रुदन्निष्क्रान्तः)

युधिष्ठिरः- जयंधर जयंधर ।(प्रविश्य)

कञ्चकी- आज्ञापयतु देवः ।

युधिष्ठिरः- वक्तव्यमिति ब्रवीमि । न पुनरेतावन्ति भागधेयानि नः । यदि कदाचिद्विजयी स्याद्वत्सोऽर्जुनस्तद्वक्तव्योऽस्मद्वचनाद्भवता ।

हली हेतुः सत्यं भवति मम वत्सस्य निधने
तथाप्येष भ्राता सहजसुहृदस्ते मधुरिपोः ।
अतः क्रोधः कार्यो न खलु यदि च प्राणिषि ततो
वनं गच्छेर्मा गाः पुनरकरुणां क्षात्रपदवीम् ॥ २८॥

कञ्चुकी- यदाज्ञापयति देवः ।(इति निष्क्रान्तः)

युधिष्ठिरः-(अग्निं दृष्ट्वा सहर्षम्)कृष्णे ननूद्धतशिखाहस्ताहूतास्मद्विधव्यसनिजनः समिद्धो भगवान्हुताशनस्तत्रेन्धनीकरोम्यात्मानम् ।

द्रौपदी- प्रसीदतु प्रसीदतु महाराजो ममानेनापश्चिमेन प्रणयेन । अहं तावदग्रतः प्रविशामि ।
(पसीददु पसीददु महाराओ मम इमिणा अपच्छिमेण पणएण । अहं दाव अग्गदो पविसामि) ।

युधिष्ठिरः-यद्येवं सहितावेवाभ्युदयमुपभोक्ष्यावहे ।

चेटी- (तयोरग्रतः पतित्वा) हा भगवन्तो लोकपालाः परित्रायध्वं परित्रायध्वम् । एष खलु सोमवंशराजर्षी राजसूयसंतर्पितहव्यवाहः खाण्डवसंतर्पितहुतवहस्य किरीटिनो ज्येष्ठो भ्राता सुगृहीतनामधेयो महाराजयुधिष्ठिरः । एषापि पाञ्चालराजतनया देवी यज्ञवेदिमध्यसंभवा याज्ञसेनी । द्वावपि निष्करुणज्वलनस्य प्रवेशेनेन्धनीभवतः । तत्परित्रायध्वमार्याः परित्रायध्वम् । कथं न कोऽपि परित्रायते । किं व्यवसितं देव्या देवेन च । **(हा भअवन्तो लोअबाला परित्ताअह परित्ताअह । एसो क्खु सोमवंसराएसी राअसूअसंतप्पिदहव्ववाहो खण्डवसंतप्पिदहुदवहस्स किरीडिणो जेट्ठो भादा सुगिहीदणामहेओ महाराअजुहिट्ठिरो । एसा बि पञ्चालराअतणआ देवी जण्णवेदिमज्झसंभवा जण्णसेणी । दुवे बि णिक्करुणजलणस्स प्पवेसेण इन्धणीहोन्ति । ता परित्ताअह अज्जा परित्ताअह । कधं ण को बि परित्ताअदि । किं ववसिदं देवीए देवेण अ)।**

युधिष्ठिरः-अयि बुद्धिमतिके यद्वत्सलेन प्रियानुजेन विना सदृशं तत् । उत्तिष्ठोत्तिष्ठ भद्रे उदकमुपनय । **चेटी**-(इति निष्क्रम्य पुनः प्रविश्य च) यद्देव आज्ञापयति । जयतु जयतु महाराजः ।(जं देवो आणबेदि ।जेदु जेदु महाराओ) ।

युधिष्ठिरः- पाञ्चालि त्वमपि तावत्स्वपक्षपातिनो वृकोदरस्य प्रियस्यार्जुनस्योदकक्रियां कुरु। **द्रौपदी**- महाराज एव करोतु । अहं पुनर्ज्वलनं प्रवेक्ष्यामि । (महाराओ एव्व करेदु । अहं पुणो जलणं पविसिस्सं) । **युधिष्ठिरः**-अनतिक्रमणीयं लोकवृत्तम् । भद्रे उदकमुपनय । (चेटी तथा करोति) **युधिष्ठिरः**-(पादौ प्रक्षाल्योपस्पृश्य च) एष तावत्सलिलाञ्जलिर्गाङ्गेयाय भीष्माय गुरवे । अयं प्रपितामहाय शान्तनवे । अयमपि पितामहाय विचित्रवीर्याय ।(सास्रम्) तातस्याधुनावसरः । अयमपि तत्रभवते सुगृहीतनाम्ने पित्रे पाण्डवे ।

अद्य प्रभृति वारीदमस्मत्तो दुर्लभं पुनः ।
तात माद्र्यम्बया सार्धं मया दत्तं निपीयताम् ॥ २९ ॥
एतज्जलं जलजनीलविलोचनाय भीमाय तस्य मम चाप्यविभक्तमस्तु ।
एकं क्षणं विरम वत्स पिपासितोऽपि पातुं त्वया सह जवादयमागतोऽस्मि ॥ ३० ॥

अथ वा सुक्षत्रियाणां गतिमुपगतं वत्समहमुपगतोऽप्यकृती द्रष्टुम् । वत्स भीमसेन

मया पीतं पीतं तदनु भवताम्बास्तनयुगं
मदुच्छिष्टैर्वृत्तिं जनयसि रसैर्वत्सलतया ।
वितानेष्वप्येवं तव मम च सोमे विधिरभू
न्निवापाम्भः पूर्वं पिबसि कथमेवं त्वमधुना ॥ ३१ ॥

कृष्णे त्वमपि देहि सलिलाञ्जलिम् ।

द्रौपदी- हञ्जे बुद्धिमतिके उपनय मे सलिलम् ।(हञ्जे बुद्धिमदिए उबणेहि मे सलिलं)।

(चेटी तथा करोति) **द्रौपदी**- (उपसृत्य जलाञ्जलिं पूरयित्वा) महाराज कस्मै सलिलं ददामि।

(महाराअ कस्स सलिलं देम्हि)।

युधिष्ठिरः- **तस्मै देहि जलं कृष्णे सहसा गच्छते दिवम् ।**

अम्बापि येन गान्धार्या रुदितेन सखी कृता ॥ ३२ ॥

द्रौपदी- नाथ भीमसेन परिजनोपनीतमुदकं स्वर्गगतस्य ते पादोदकं भवतु । (णाह भीमसेण परिअणोबणीदमुदअं सग्गगदस्स दे पादोदअं भोदु)।

युधिष्ठिरः-फाल्गुनाग्रज-- **असमाप्तप्रतिज्ञेऽस्तं याते त्वयि महाभुजे ।**

मुक्तकेश्यैव दत्तस्ते प्रियया सलिलाञ्जलिः ॥ ३३ ॥

द्रौपदी- उत्तिष्ठ महाराज दूरं गच्छति ते भ्राता ।(उट्ठेहि महाराअ दूरं गच्छदि दे भादा)।

युधिष्ठिरः-(दक्षिणाक्षिस्पन्दनं सूचयित्वा) पाञ्चालि निमित्तानि मे कथयन्ति संभावयिष्यसि वृकोदरमिति । **द्रौपदी**- महाराज सुनिमित्तं भवतु ।(महाराअ सुणिमित्तं भोदु)।

(नेपथ्ये कलकलः) (प्रविश्य संभ्रान्तः) **कञ्चुकी-** परित्रायतां परित्रायतां महाराजः । एष खलु दुरात्मा कौरवापसदः क्षतजाभिषेकपाटलिताम्बरशरीरः समुच्छ्रितदिग्धभीषणगदापाणिरुद्यतकालदण्ड इव कृतान्तोऽत्रभवतीं पाञ्चालराजतनयामितस्ततः परिमार्गमाण इत एवाभिवर्तते ।

युधिष्ठिरः-हा दैव ते निर्णयो जातः । हा गाण्डीवधन्वन् ।(इति मुह्यति)

द्रौपदी- हा आर्यपुत्र हा मम स्वयंवरस्वयंग्राहदुर्ललित प्रियं भ्रातरमनुगतोऽसि न पुनर्महाराजमिमं दासजनं च । (हा अज्जौत्त हा मम सअंवरसअंगाहदुल्ललिद पिअं भादुअमणुगदोसि ण उण महाराअमिमं दासजणम्) ।(इति मोहमुपगता)

युधिष्ठिरः- हा वत्स सव्यसाचिन्हा त्रिलोचनाङ्गनिष्पेषमल्ल हा निवातकवचोद्धरणनिष्कण्टकीकृतामरलोक हा बदर्याश्रममुनिद्वितीयतापस हा द्रोणाचार्यप्रियशिष्य हा अस्त्रशिक्षाबलपरितोषितगाङ्गेय हा राधेयकुलकमलिनीप्रालेयवर्ष हा गन्धर्वनिर्वासितदुर्योधन हा पाण्डवकुलकमलिनीराजहंस

तां वत्सलामनभिवाद्य विनीतमम्बां गाढं च मामनुपगुह्य मयाप्यनुक्तः ।
एतां स्वयंवरवधूं दयितामदृष्ट्वा दीर्घप्रवासमयि तात कथं गतोऽसि ॥ ३४ ॥

(मोहमुपगतः) **कञ्चुकी-** भोः कष्टम् । एष दुरात्मा कौरवाधमो यथेष्टमित एवाभिवर्तते । सर्वथा संप्रत्ययमेव कालोचितः प्रतीकारः । चितासमीपमुपनयाम्यत्रभवतीं पाञ्चालराजतनयाम् । अहमप्येवमेवानुगच्छामि ।(चेटीं प्रति)भद्रे त्वमपि देव्या भ्रातरं धृष्टद्युम्नं नकुलसहदेवौ वावाप्नुहि । अथ वैवमवस्थिते महाराजेऽस्तमितयोर्भीमार्जुनयोः कुतोऽत्र परित्राणाशा। **चेटी-** प परित्रायध्वं परित्रायध्वमार्याः । (रित्ताअह परित्ताअह अज्जा)। (नेपथ्ये कलकलानन्तरम्)भो भोः समन्तपञ्चकसंचारिणः क्षतजासवमत्तयक्षराक्षसपिशाचभूतवेतालकङ्कगृध्रजम्बुकोलूकवायसभूयिष्ठा विरलयोधपुरुषाः कृतमस्मद्दर्शनत्रासेन । कथयत कस्मिन्नुद्देशे याज्ञसेनी संनिहितेति । कथयाम्युपलक्षणं तस्याः ।

ऊरू करेण परिघट्टयत: सलीलं दुर्योधनस्य पुरतोऽपहृताम्बरा या ।

दु:शासनेन कचकर्षणभिन्नमौलि: सा द्रौपदी कथयत क्व पुन: प्रदेशे ॥ ३५ ॥

कञ्चुकी- हा देवि यज्ञवेदिसंभवे परिभूयसे संप्रत्यनाथा कुरुकुलकलङ्केन ।

युधिष्ठिर:-(सहसोत्थाय सावष्टम्भम्) पाञ्चालि न भेतव्यं न भेतव्यम् ।(ससंभ्रमम्) क: कोऽत्र भो: । सनिषङ्गं मे धनुरुपनय । दुरात्मन्दुर्योधनहतक आगच्छागच्छ । अपनयामि ते गदाकौशलसंभृतं भुजदर्पं शिलीमुखासारेण । अन्यच्च रे कुरुकुलाङ्गार

प्रियमनुजमपश्यंस्तं जरासंधमल्लं कुपितहरकिरातायोधिनं तं च वत्सम् ।

त्वमिव कठिनचेता: प्राणितुं नास्मि शक्तो ननु पुनरपहर्तुं बाणवर्षैस्तवासून् ॥ ३६ ॥

(तत: प्रविशति गदापाणि: क्षतजसिक्तसर्वाङ्गो भीमसेन:)

भीमसेन:- (उद्धतं परिक्रामन्) भो भो: समन्तपञ्चकसंचारिण: सैनिका: कोऽयमावेग: ।

नाहं रक्षो न भूतो रिपुरुधिरजलप्लाविताङ्ग: प्रकामं

निस्तीर्णोरुप्रतिज्ञाजलनिधिगहन: क्रोधन: क्षत्रियोऽस्मि ।

भो भो राजन्यवीरा: समरशिखिशिखादग्धशेषा: कृतं व स्त्रासेनानेन

लीनैर्हतकरितुरगान्तर्हितैरास्यते यत् ॥ ३७ ॥ कथयन्तु भवन्त: कस्मिन्नुद्देशे पाञ्चाली तिष्ठति । **द्रौपदी**- (लब्धसंज्ञा) परित्रायतां परित्रायतां महाराज: । परित्ताअदु परित्ताअदु महाराओ । **कञ्चुकी-** देवि पाण्डुस्नुषे उत्तिष्ठोत्तिष्ठ । संप्रति झटिति चिताप्रवेश एव श्रेयान् ।

द्रौपदी- (सहसोत्थाय) कथं न संभावयाम्यद्यापि चितासमीपम् ।(कहं ण संभावेमि अज्ज बि चिदासमीबं)।

युधिष्ठिरः-कः कोऽत्र भोः । सनिषङ्गं धनुरुपनय । कथं न कश्चित्परिजनः । भवतु । बाहुयुद्धेनैव दुरात्मानं गाढमालिङ्ग्य ज्वलनमभिपातयामि ।(परिकरं बध्नाति)

कञ्चुकी- देवि पाण्डुस्नुषे संयम्यन्तामिदानीं नयनोपरोधिनो दुःशासनावकृष्टा मूर्धजाः । अस्तमिता संप्रति प्रतीकाराशा । चितासमीपमेव द्रुततरं संभावय ।

युधिष्ठिरः- कृष्णे न खल्वनिहते तस्मिन्दुरात्मनि दुर्योधने संहर्तव्याः केशाः ।

भीमसेनः-पाञ्चालि न खलु मयि जीवति संहर्तव्या दुःशासनविलुलिता वेणिरात्मपाणिभ्याम् । तिष्ठतु तिष्ठतु । स्वयमेवाहं संहरामि ।(द्रौपदी भयादपसर्पति)

भीमसेनः-तिष्ठ तिष्ठ भीरु क्वाधुना गम्यते ।(इति केशेषु ग्रहीतुमिच्छति)

युधिष्ठिरः-(वेगाद्भीममालिङ्ग्य) दुरात्मन्भीमार्जुनशत्रो सुयोधनहतक

आशैशवादनुदिनं जनितापराधो मत्तो बलेन भुजयोर्हतराजपुत्रः ।
आसाद्य मेऽन्तरमिदं भुजपञ्जरस्य जीवन्प्रयासि न पदात्पदमद्य पाप ॥ ३८ ॥

भीमसेनः- अये कथमार्यः सुयोधनशङ्कया क्रोधान्निर्दयं मामालिङ्गति ।

कञ्चुकी- (निरूप्य सहर्षम्) महाराज वञ्च्यसे । अयं खल्वायुष्मान्भीमसेनः सुयोधनक्षतजारुणीकृतसकलशरीराम्बरो दुर्लक्षव्यक्तिः । अलमधुना संदेहेन ।

चेटी- (द्रौपदीमालिङ्ग्य) देवि निवृत्यतां निवृत्यताम् । एष खलु पूरितप्रतिज्ञाभारो नाथस्ते वेणीसंहारं कर्तुं त्वामेवान्विष्यति । (देवि णिवत्तीअदु णिवत्तीअदु । एसो क्खु पूरिदपडिण्णाभारो णाहो दे वेणीसंहारं कादुं तुममेव्व अण्णेसदि)।

द्रौपदी- हञ्जे किं मामलीकवचनैराश्वासयसि । (हञ्जे किं ममलीअवअणेहिमासासेसि)।

युधिष्ठिरः-जयंधर किं कथयसि । नायमनुजद्वेषी दुर्योधनहतकः ।

भीमसेनः-देव अजातशत्रो भीमार्जुनगुरो कुतोऽद्यापि दुर्योधनहतकः । मया हि तस्य दुरात्मनः पाण्डुकुलपरिभाविनः

भूमौ क्षिप्तं शरीरं निहितमिदमसृक्चन्दनाभं निजाङ्गे
लक्ष्मीरार्ये निषण्णा चतुरुदधिपयःसीमया सार्धमुर्व्या ।
भृत्या मित्राणि योधाः कुरुकुलमखिलं दग्धमेतद्रणाग्नौ
नामैकं यद्ब्रवीषि क्षितिप तदधुना धार्तराष्ट्रस्य शेषम् ॥ ३९ ॥

युधिष्ठिरः-(स्वैरं मुक्त्वा भीममवलोकयन्नश्रूणि प्रमार्जयति)

भीमसेनः- (पादयोः पतित्वा) जयत्वार्यः ।

युधिष्ठिरः- वत्स बाष्पजलान्तरितनयनत्वान्न पश्यामि ते मुखचन्द्रम् । तत्कथय कच्चिज्जीवति भवान्समं किरीटिना ।

भीमसेनः-निहतसकलरिपुपक्षे त्वयि नराधिपे जीवति भीमोऽर्जुनश्च ।

युधिष्ठिरः- (पुनर्गाढमालिङ्ग्य) - **रिपोरास्तां तावन्निधनमिदमाख्याहि शतशः**
प्रियो भ्राता सत्यं त्वमसि मम योऽसौ बकरिपुः ।

भीमसेनः- आर्य सोऽहम् ।

युधिष्ठिरः- **जरासंधस्योरःसरसि रुधिरासारसलिले**
तटाघातक्रीडाललितमकरः संयति भवान् ॥ ४० ॥

भीमसेनः- आर्य स एवाहम् । तन्मुञ्चतु मामार्यः क्षणमेकम् ।
युधिष्ठिरः- किमपरमवशिष्टम् ।
भीमसेनः- आर्य सुमहदवशिष्टम् । संयच्छामि तावदनेन सुयोधनशोणितोक्षितेन पाणिना पाञ्चाल्या दुःशासनावकृष्टं केशहस्तम् । **युधिष्ठिरः-** सत्वरं गच्छतु भवान् । अनुभवतु तपस्विनी वेणीसंहारमहोत्सवम् । **भीमसेनः-**(द्रौपदीमुपसृत्य) देवि पाञ्चालराजतनये दिष्ट्या वर्धसे रिपुकुलक्षयेण । अलमलमेवंविधं मामालोक्य त्रासेन ।

कृष्टा येनासि राज्ञां सदसि नृपशुना तेन दुःशासनेन
स्त्यानान्येतानि तस्य स्पृश मम करयोः पीतशेषाण्यसृञ्जि ।
कान्ते राज्ञः कुरूणामपि सरसमिदं मद्गदाचूर्णितोरो
रङ्गेऽङ्गेऽसृङ्निषक्तं तव परिभवजस्यानलस्योपशान्त्यै ॥ ४1 ॥

बुद्धिमतिके क्व सा संप्रति भानुमती योपहसति पाण्डवदारान् । भवति यज्ञवेदिसंभवे याज्ञसेनि । **द्रौपदी-** आज्ञापयतु नाथः । (आणबेदु णाहो) । **भीमसेनः-** स्मरति भवती यन्मयोक्तम् ।(**चञ्चद्भुजेत्यादिसेए स्तन्श** १.२१. पूर्वोक्तं पठति) **द्रौपदी-** नाथ न केवलं स्मरामि । अनुभवामि च नाथस्य प्रसादेन । (णाह ण केवलं सुमरामि । अणुहवामि अ णाहस्स पसादेण)। **भीमसेनः-**(वेणीमवधूय) भवति संयम्यतामिदानीं धार्तराष्ट्रकुलकालरात्रिर्दुःशासनविलुलितेयं वेणी । **द्रौपदी-** नाथ विस्मृतास्म्येतं व्यापारम् । नाथस्य प्रसादेन पुनरपि शिक्षिष्ये । (णाह विसुमरिदम्हि एदं वाबारं । णाहस्स पसाएण पुणो बि सिक्खिस्सं)।
(**भीमसेनः वेणीं बध्नाति**) (नेपथ्ये) महासमरानलदग्धशेषाय स्वस्ति भवतु राजन्यकुलाय ।

क्रोधान्धैर्यस्य मोक्षात्क्षतनरपतिभिः पाण्डुपुत्रैः कृतानि
प्रत्याशं मुक्तकेशान्यतुलभुजबलैः पार्थिवान्तःपुराणि ।
कृष्णायाः केशपाशः कुपितयमसखो धूमकेतुः कुरूणां
सोऽयं बद्धः प्रजानां विरमतु निधनं स्वस्ति राज्ञां कुलेभ्यः ॥ ४२ ॥

युधिष्ठिरः-देवि एष ते वेणीसंहारोऽभिनन्द्यते नभस्तलसंचारिणा सिद्धजनेन । (ततः प्रविशतः कृष्णार्जुनौ)

कृष्णः- (युधिष्ठिरमुपगम्य) विजयतां निहतसकलारातिमण्डलः सानुजः पाण्डवकुलचन्द्रमा महाराजो युधिष्ठिरः ।

अर्जुनः- जयत्वार्यः ।

युधिष्ठिरः- (विलोक्य) अये भगेवान्पुण्डरीकाक्षो वत्सश्च किरीटी । भगवन्नभिवादये । (किरीटिनं प्रति)

एह्येहि वत्स ।(अर्जुनः प्रणमति)

युधिष्ठिरः- (वासुदेवं प्रति) देव कुतस्तस्य विजयादन्यद्यस्य भगवान्पुराणपुरुषो नारायणः स्वयं मङ्गलान्याशास्ते ।

कृतगुरुमहदादिक्षोभसंभूतमूर्तिं गुणिनमुदयनाशस्थानहेतुं प्रजानाम् ।
अजममरमचिन्त्यं चिन्तयित्वापि न त्वां भवति जगति दुःखी किं पुनर्देव दृष्ट्वा ॥४३ ॥

(अर्जुनमालिङ्ग्य) वत्स परिष्वजस्व माम् ।

कृष्णः- महाराज युधिष्ठिर

व्यासोऽयं भगवानमी च मुनयो वाल्मीकिरामादयो
धृष्टद्युम्नमुखाश्च सैन्यपतयो माद्रीसुताधिष्ठिताः ।
प्राप्ता मागधमत्स्ययादवकुलैराज्ञाविधेयैः समं
स्कन्धोत्तम्भिततीर्थवारिकलशा राज्याभिषेकाय ते ॥४४ ॥

अहं पुनर्दुरात्मना चार्वाकेण विप्रकृतं भवन्तमुपलभ्यार्जुनेन सह त्वरिततरमायातः । **युधिष्ठिरः**- कथं चार्वाकेण रक्षसा वयमेवं विप्रलब्धाः । **भीमसेनः**- (सरोषम्) क्वासौ धार्तराष्ट्रसखा पुण्यजनापसदो येनार्यस्य महांश्चित्तविभ्रमः कृतः । **कृष्णः**- निगृहीतः स दुरात्मा नकुलेन । तत्कथय महाराज किमस्मात्परं समीहितं संपादयामि ।

युधिष्ठिरः- एवं पुण्डरीकाक्ष न किंचिन्न ददाति भगवान्प्रसन्नः । अहं तु पुरुषसाधारणया बुद्ध्या संतुष्यामि । न खल्वतः परमभ्यर्थयितुं क्षमः । पश्यतु देवः ।

क्रोधान्धैः सकलं हतं रिपुकुलं पञ्चाक्षतास्ते वयं
पाञ्चाल्या मम दुर्नयोपजनितस्तीर्णो निकारार्णवः ।
त्वं देवः पुरुषोत्तमः सुकृतिनं मामादृतो भाषसे
किं नामान्यदतः परं भगवतो याचे प्रसन्नादहम् ॥ ४५ ॥

तथापि प्रीततरश्चेद्भगवांस्तदिदमस्तु ।

अकृपणमरुक्श्रान्तं जीव्याज्जनः पुरुषायुषं भवतु भगवन्भक्तिर्द्वैतं विना पुरुषोत्तमे ।
दयितभुवनो विद्वद्बन्धुर्गुणेषु विशेषवित्सततसुकृती भूयाद्भूपः प्रसाधितमण्डलः॥४६ ॥

अपि च

अवनिमवनिपाला: पान्तु वृष्टिं विधत्तां
जगति जलधराली शस्यपूर्णास्तु भूमि: ।
त्वयि मुरनरकारौ भक्तिरद्वैतयोगा □
द्भवतु मम सुदीर्घं हव्यमश्नन्तु देवा: ॥ ४७ ॥

कृष्ण:- एवमस्तु ।

(इति निष्क्रान्ता: सर्वे)

इति षष्ठोऽङ्क:

समाप्तमिदं वेणीसंहारं नाम नाटकम् ।

अथवा-

इदं च विदग्धस्निग्धवियोगदुर्मनसा विप्रलपितं तेन कविना ।
काव्यालापसुभाषितव्यसनिनस्ते राजहंसा गता
स्ता गोष्ठ्य: क्षयमागता गुणलवश्लाघ्यास्तु वाच: सताम् ।
सालंकाररसप्रसन्नमधुराकारा: कवीनां गिर:
प्राप्ता नाशमयं तु भूमिवलये जीयात्प्रबन्धो महान् ॥ 47॥

राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानम्
(मानितविश्वविद्यालयः)

लखनऊपरिसरः

इत्यलम्